

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

**П.Ю. ШВЕДЕНКО, аспірант¹,
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»**

Стаття присвячена дослідженню питань історії виникнення та формування кредитних відносин. У ній визначено етапи формування та розвитку кредитних відносин та проаналізовано: специфіку й значення кредитування сільськогосподарської сфери; формування кредитної системи в цих відносинах.

Кредитування, іпотека, кредитні відносини, суб'єкти кредитування, кредитна система, пільгове кредитування.

Кредитам належить важливе місце серед фінансових компонентів, які значною мірою впливають на формування нормативного ринкового середовища. При цьому для сільськогосподарського виробництва це ствердження має принциповий характер, оскільки без належного кредитного забезпечення зазначена галузь виробництва існувати не може. Через низку об'єктивних причин, які характеризують аграрне виробництво (сезонність, подовженість виробничого циклу у часі і як наслідок – необхідність авансування коштів – капіталу – на відносно довший порівняно з іншими галузями час), вказана галузь вважається кредитоемною. Отже, без належного кредитування функціонування і розвиток сільського господарства проблематичний.

Перехід економіки України до ринкових відносин супроводжується і структурними змінами у вітчизняному агропромисловому комплексі (далі – АПК). Наявна організація сільськогосподарського виробництва не сприяє розбудові адекватної новим умовам формування його розвитку, оскільки сільськогосподарські підприємства усіх форм власності протягом тривалого часу працюють в умовах гострої нестачі фінансових ресурсів. Крім того, більшість господарств уже вичерпали можливості самофінансування, а відтак не можуть забезпечити власними коштами організації конкурентоспроможного виробництва. В умовах ринкової економіки нестача оборотних коштів сільськогосподарських товаровиробників покривається за рахунок довгострокових кредитів. Але і тут виникають певні ускладнення. Недостатній обсяг ліквідації застави у підприємств агропромислового комплексу не дає банкам змогу нарощувати їх кредитування. За словами банкірів, доки відсутній ринок

---

¹ Науковий керівник – кандидат юридичних наук, професор В.П. Жушман

землі і застава у вигляді землі, сподіватись на серйозне збільшення кредитування неможливо, оскільки обсяг застави в селі вичерпано [1]. Водночас збереження високих ризиків в АПК не дає змогу очікувати на зниження ставок по кредитах таким підприємствам. Отже, банки не тільки не можуть покрити свої ризики кредитною ставкою, а й встановлюють її на більш високому рівні, ніж для підприємств інших секторів економіки, компенсуючи тим самим ризик неповернення позичок. Погашення позики сільськогосподарськими товаровиробниками залежить від урожайності продукції, а тому досить часто банки змушені пролонгувати погашення надання кредитів [2].

Відповідно до викладеного, довгострокове кредитування товаровиробників агропромислового комплексу в умовах сьогодення є не тільки доцільним, а й вкрай необхідним.

Метою даного дослідження є історичний аналіз виникнення та розвитку такого поняття, як кредитні відносини.

Становлення та розвиток кредитних відносин пройшло тривалий і складний шлях. Вони формувались паралельно і взаємоузгоджено з формуванням грошових систем.

Окремі питання становлення та розвитку фінансово-кредитної системи розроблялися такими вченими, як: М.М. Агарков [3, с. 41–44], Є.О. Алісов [4, с. 287], В.К. Грошева [5, с. 90–99], С.О. Гладкий [6, с. 94–100], В.Є. Кириченко [7, с. 85–94], В.П. Коряков [8, с. 309–345].

Історичний досвід переконує в неможливості ефективного розвитку сільського господарства з умов відсутності системи кредитування і особливо довгострокового. Протягом історичного формування суспільних і економічних відносин людства поступово формувались та набували певних, відповідних їм, форм і відносин грошово-кредитного обігу.

Як стверджують історики, ще у 2300 р. до нашої ери у халдеїв були перші торгові компанії, які нарівні із заняттям торгівлею видавали зацікавленим особам позики. Перші відокремлені кредитні операції, як свідчать історичні дані, відносяться до VI ст. до нашої ери.

З доісторичних часів, як економічно-правове явище, відомі і перші притаманні суспільним відносинам банки. В історичних документах є відомості про те, що банки функціонували у Єгипті, Вавилоні, Римі та Стародавній Греції. Вони виконували різноманітні операції з купівлі-продажу, виступали поручителями в боргових зобов'язаннях, а також видавали кредити.

У Древньому Вавилоні традиційно розвивалось лихварство, діяльність по товарообміну, кредитні відносини. Уже в той час в цю діяльність активно втручалась держава, яка за допомогою нормативних актів намагалася регулювати кредитні відносини.

У Греції кредитування спочатку здійснювали жреці, але у зв'язку з розвитком цієї діяльності, активну участь почали брати і храми, які на той час виконували функції своєрідних банків, в основному щодо операцій, пов'язаних зі значними за своїм обсягом кредитними операціями [9, с. 10–

12]. Стародавні римляни у II-III ст.ст. до н.е., запозичивши цей правовий інститут у греків, суттєво вдосконалили його, надавши довершеної юридичної оболонки. До середини II ст. н.е. в Римській імперії вже існувало законодавство для іпотечних банків.

Спочатку вони на зразок турецьких банківських установ називались трапезитами, а пізніше аргентаріями.

Аргентаріями були запроваджені облікові книги, регламентування максимального кредитного відсотку та інші прогресивні на той час правила діяльності банків. Розпад Римської імперії обумовив спад її економічного розвитку. Цей період характеризується панівним становищем церкви на економіку та політику імперії та інших держав. Поступово посилення впливу церкви на економічні і політичні державні відносини в світовому масштабі привело до залежності державного управління від церковного, підпорядкування держави церкві. Звичайно це в повній мірі відображалось і на грошово-кредитних, банківських відносинах. Основна маса коштів зосередилась у руках церкви. Яскравим історичним доказом цьому є становлення і розвиток Київської Русі. Вплив церкви на суспільні і економічні, в тому числі і кредитні відносини Київської Русі обумовив розвиток і поширення в ній кредитно-лихварних відносин. Вони спочатку характеризувались як традиції і звичаї давати речі в поклажу, тобто, на зберігання, та брати відсотки з грошей та речей, що позичаються, а також в куплю чи в гостьбу, тобто для торгових оборотів, а пізніше основна маса цих правил, звичаїв та традицій, які набули статусу законодавства, знайшли своє закріплення у вигляді нормативних положень у «Руській правді». У ній кредитні відносини були закріплені більш ніж у 20 статтях, зокрема, кредитні угоди купців, штрафи за несплату боргу, розмір відсотків тощо.

Київській Русі був широко відомий лихварський капітал. У ст. 50 «Руської правди» говориться про те, що «куни» віддаються «в рост» у відсотки. Київській Русі був відомий не тільки лихварський капітал, а й комерційний кредит: купці продавали один одному товар в кредит на певних умовах. Лихварство виконувало функцію грошей як платіжного засобу і його роль весь час посилювалась у відповідності з розвитком товарно-грошових відносин. Лихварство з великими відсотками викликало зненависть до лихварів з боку населення, що нерідко призводило до народних повстань, і воно стало гальмом в розвитку кредитних відносин в Київській Русі.

Ситуація у кредитних відносинах суттєво змінилась у зв'язку з розвитком міжнародних торговельних відносин Київської Русі.

«Руська правда» в редакції Ярослава Мудрого 1019 р. містила застереження щодо правил позики під відсотки: 1) договір про віддачу майна із прибутку чи грошей із відсотків мав укладатися при свідках, тобто здійснення купецьких угод потребувало свідків (послухів); 2) якщо борг становив більше трьох гривень і при укладенні договору не було поставлено свідків, а борг не повертався, неправомірно було вимагати його повернення, але, якщо позика бралась у купця для «гостьби»

(торгового обороту), то свідків могло не бути; 3) якщо свідки під присягою показували на користь позивача, то він міг стягувати борг згідно з умовами договору.

У «Руській правді» знайшли нормативне закріплення й такі питання, як розмір відсотків за надані кредити, правила надання кредиту та інші питання [10, с. 91–92]. Наприклад, вказувалось, що торговець, який навмисно втратив товар, взятий у кредит, за необхідності мав отримати відстрочку платежу або, якщо був винний у розтраті чужого майна, взятого в кредит «за своїм безумством», міг позбутися свого майна.

У зв'язку з розширенням торгових зв'язків з німцями і новгородцями нових рис, особливостей, набуло і регулювання кредитних відносин.

Так, у XIV ст. серед суб'єктів кредитування, окрім держави та учасників кредитних відносин, які були відображені у «Руській правді», з'явилась і третя – регіональна влада, яка визначала порядок кредитування на своїй землі.

В цих умовах почали виникати і нові форми кредитування, але лихварство не втратило значення. Воно здійснювалось і відіграло велику роль в розвитку феодално кріпосних відносин. Лихвар, як і купець, одержував частину феодалної ренти.

Боргова залежність селян на русі сприяла закабаленню «вільного общинника», його перетворенню в залежного феодалного селянина.

Не тільки «Руська правда», але й інші історичні документи: «Псковская судная грамота», «Судебники» і т.п. – приділяли велику увагу декапіталістичному кредиту. Наприклад, в «Псковской судебной грамоте» говориться, що договір позички на суму більше карбованця повинен оформлятися в письмовому вигляді, там же міститься низка постанов про сплату відсотків за позичку і т. д.

Відносини позички, боргу виражали наростаючу феодално-кріпосну залежність селянина від землевласника. Кредитна кабала, лихварство на окремих етапах розвитку феодалізму різноманітні форми.

Своєрідною формою кредиту в умовах раннього феодалізму було «Закупництво». «Закуп» – це залежна від феодала людина. Залежність установлювалась договором і супроводжувалась наданням феодалом «закупу», грошей, що належали поверненню, якщо «закуп» виявить бажання піти від свого хазяїна. Залежність феодалного селянина від свого лихваря набуває у XV і XIX ст. форму кабали. Відомі її декілька форм: «докладная», «ростовая», «закладная» і «служилая».

Найбільш розповсюдженою була службова кабала. Її сутність була в тому, що людина, яка злидарювала і відчувала потребу в грошах, одержувала їх у лихваря-феодала з обов'язком повернути через рік. В цей час вона повинна була працювати у лихваря за «рост». Боржник давав обов'язок у випадку неповернення боргу кредиторю «служити по вся дни во дворе» [11, с. 15]. У результаті розвитку кабальної залежності з'явилися так звані «кабальные халаты», які пізніше прирівнювались до кріпаків.

З розвитком лихварських відносин поступово формувалась в Росії і банківська справа. Першим банком, з якого починається історія банків у Російській імперії був державний найомний банк, який було засновано у 1754 р. Цей банк надавав кредити під заставу маєтків, в Україні їх почали надавати значно пізніше [12, с. 13].

Банківська кредитна система в Україні створювалась, хоч і з деяким запізненням, по аналогу з російською. Так, у відповідності із створенням у 1839 р. Державного комерційного банку в Україні на базі комерційних банків були створені Київська, Харківська і Одеська контори та Полтавське відділення Державного банку Російської імперії. Негативним для цих установ було те, що вони не мали прав участі у наданні поточних кредитів суб'єктам господарювання.

У кінці 50-х на початку 60-х рр. XIX ст. Російська імперія зумовила створення, зокрема, на українських землях, особливо в приватній сфері: Земельного банку Херсонської губернії, акціонерних земельних банків у Харкові, Києві, Полтаві, Бессарабсько-Таврійський в Одесі [13, с. 160–161].

Розбудову банківської системи було продовжено у 80-х на початку 90-х рр. XIX ст. заснуванням державних іпотечних кредитних установ. Важливою подією в економічній сфері стало створення у 1882 р. Селянського поземельного банку, операції якого багатьма фахівцями вважались причиною різкого зростання цін на землю [14].

Не дивлячись на реформу 1981 р., якою було скасоване кріпацтво, поміське дворянство все ж зберігало у своїй власності більшу частину землі. Капіталістичні відносини, які почали бурно розвиватись, поява капіталістичних ринків товарів, капіталу праці вимагали грошового забезпечення, яке могло здійснюватись в умовах розбудови кредитної системи, що відповідала б вимогам відносин, які складались в Російській імперії.

Після реформи 1861 р. поміське дворянство втратило юридичні права володіння селянами і було змушене перебудувати своє господарство на капіталістичний лад. У цій ситуації царський уряд не міг запобігти розвитку капіталістичних відносин, об'єктивних за своїм характером з одного боку, і стримував їх розвиток на догоду поміському дворянству, щоб розвиток капіталізму не набув масштабу, який б загрожував насильницькому знищенню інституту поміського землеволодіння, а з іншого вдавався до спеціальних заходів, в тому числі і кредитних, що ставили за мету забезпечити капіталістичну еволюцію сільського господарства до рівня, необхідного для переведення намісницьких маєтків на капіталістичний лад.

В цих умовах, не зважаючи на зусилля консерваторів, 3 червня 1885 р. був заснований дворянський банк як звичайний кредитний інститут [15, с. 443].

Банківську кредитну систему, що обслуговувала феодально-кріпосницьке господарство, було скасовано ще напередодні реформи.

Розвиток підприємництва, ринкових відносин, розбудова кредитної системи відбувались на основі приватної ініціативи під щільним державним контролем.

Революційні події 1905–1907 рр. суттєво вплинули на стан фінансової системи Російської імперії. Кредитні її установи фактично призупинили свою діяльність. Курс акцій земельних банків знизився до кризової позначки. Лише селянський банк в цей період мав тенденцію збільшення обсягу наданих позик, що було пов'язано з початком реалізації столипінської аграрної програми [16, с. 41].

Щодо характеристики кредитних відносин в умовах столипінської аграрної політики (реформи) можна коротко зупинитись на двох основних напрямках формування правової бази, яка складала її основу:

1. Законодавство про зміну характеру землеволодіння і землеустрою.

2. Законодавство про державну підтримку переселення на добровільних засадах сільських жителів на неосвоєних або ж малонаселених регіонах Російської імперії (в тому числі й України).

Основним законодавчим актом в цьому блоці були Высочайше утверждённые 6 червня 1904 р. «Временные правила о добровольном переселении сельских обывателей и мещан землевладельцев» [17, с. 24701].

Тимчасові правила визначали пільги переселенцям, які надавались на державному рівні, в тому числі: відстрочки від призову на військову службу, звільнення від сплати низки недоїмок, пільгове оподаткування та кредитування. Селянам надавались короткострокові і довгострокові кредити для облаштування на місці переселення (будівництво житла, службових та надвірних будівель, придбання сільськогосподарських тварин, сільськогосподарського реманенту, земельних ділянок тощо). Проте замкнутість селянської общини відверто не сприяла реалізації переселенської політики і освоєнню нових земель. Вимагався перехід від общинного землеволодіння до приватновласницького землекористування з метою поживлення цивільного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Виникла необхідність з'ясування можливих шляхів розв'язання цього завдання.

Відповідно до цього було прийнято два основних законодавчих акта, які передбачали шляхи здійснення столипінської реформи.

1. Именной Высочайший Указ «О дополнении некоторых постановлений действующего закона, касающегося крестьянского землевладения и землепользования» від 9 грудня 1906 р. [18, с. 28528].

2. Высочайше утверждённый и одобренный Государственным Советом и Государственной Думой Закон «Об изменении и исполнении некоторых постановлений о крестьянском землевладении» [19, с. 33743].

Вище вказаними нормативними актами було передбачено запровадження дрібної земельної власності, яка визначалась виключно «державною справою». В них також визнавалось, що акціонерні земельні

банки, які мали стати одним із інструментів здійснення аграрної реформи, можуть кредитувати те дрібне землеволодіння, що вже існувало, і не стануть на заваді своїм позичальникам самим продавати маєтки дрібними ділянками, проте банки не можуть проявляти ініціативу у справі парцеляції і тим більше, купувати для цього землю [20, с. 82–83].

Це свідчить, що ідея участі акціонерних земельних банків в утворенні дрібного приватного землеволодіння шляхом дроблення заставлених маєтків не одержала передбачуваної підтримки. Що ж до кредитування під заставу виділених з общини земель, то з цього питання більшість висловлювалась також негативно, враховуючи збитковість операцій і надаючи перевагу в цьому виключно державі.

Не вдаючись в детальний аналіз точок зору, висловлених багатьма вченими щодо доцільності чи недоцільності проведення століпінської реформи на початку минулого століття, мусимо зауважити, що недооцінка законодавчих актів століпінської аграрної реформи приводить до таких же негативних наслідків (наприклад, швидке розшарування селян по їх рівню життя, роздрібнення колективних сільськогосподарських товаровиробників, гальмування кооперативного об'єднання і т. п.).

Початок військових подій 1914 р. викликав помітне скорочення операцій акціонерними іпотечними банками і зменшенням кількості таких банків.

Після Великої жовтневої революції усі приватні банківські установи було націоналізовано.

На основі державної власності було створено низку спеціалізованих банків, які обслуговували ту чи іншу галузь народного господарства: Будбанк, Всекомбанк (у 1936 р. був перетворений у Торгбанк), відділення Зовнішньоеконом банку СРСР, Промбанк, Сільгоспбанк, Цекомбанк. Діяльність цих установ та управління ними, грошовим обігом та кредитуванням було жорстко централізованим.

У кінці 50-х початку 60-х рр. банківська система пройшла ще одну реорганізацію, відповідно до якої Держбанк став єдиним центром розрахунків, емісійним та касовим центром, а відповідно з цим було жорстко-централізованим і кредитування народного господарства. Пункт 6. ст. 73 Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 р. встановлював, що віданню СРСР в особі його вищих органів державної влади і управління Державного банку підлягало, крім іншого, керівництво єдиною кредитною системою [21, с. 28].

Ці положення були фактично репродуковані й у Статуті Державного банку СРСР [22, с. 91] та Законі СРСР «Про державний банк СРСР» від 11 грудня 1990 р. № 1828-1, згідно з якими Держбанк СРСР є єдиним емісійним центром країни, що здійснює у централізованому порядку регулювання грошового обігу в країні, організовує кредитні і розрахункові відносини в народному господарстві і т. ін. Аналіз цих та інших нормативних актів свідчить, що в СРСР фактично робилась спроба створення банківської, в тому числі і кредитної системи, подібної до

резервної системи США, але через низку причин і обставин не була реалізована.

Проте формування національної банківської системи, а разом з нею і кредитних відносин безпосередньо пов'язаний з набуттям Україною державного суверенітету.

Основою його стала Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII [23, с.129], яка проголосила, що Українська РСР самостійно створює банківську (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, кредитну, митну, податкову систему, формує державний бюджет, а при необхідності, вводить свою грошову одиницю. Реалізація таких устремлінь надалі супроводжувалася послідовним прийняттям Верховною Радою УРСР значної кількості нормативних актів, якими передбачається розвиток кредитних відносин, в тому числі і в аграрному секторі. Найважливішими у належному регулюванні цих відносин є Закони України: «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 березня 1990 р. № 142-XI [24, с. 499], «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 24 жовтня 1990 р. № 404-XII [25, с. 606], «Про бюджетну систему Української РСР» від 5 грудня 1990 р. № 512-XII [26, с. 11], а також «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 р. № 872-XII, за яким на базі Української республіканської контори Державного банку СРСР створено Національний банк України.

Надання кредитів і проведення кредитної політики є найпоширенішою операцією банківських установ. Банківська система України відповідно до чинного законодавства складається з Національного банку України та інших (державних і недержавних), що створені і діють на території України, тобто являє собою дворівневу систему. Банки, як суб'єкти кредитних відносин, можуть бути класифіковані на універсальні та спеціалізовані. За спеціалізацією вони можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими) (п. 3. ст. 334 Господарського кодексу України). Нормативно-правову основу діяльності банків складають Конституція України, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закони «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України».

Кредитні операції дають банкам основну частину доходу. Однак аналіз ситуації у банківській сфері свідчить, що більшість банків зазнає фінансового краху у зв'язку з надзвичайно ризикованою кредитною діяльністю та відсутністю спеціального законодавчо-кредитного забезпечення.

Правовою основою регулювання кредитної діяльності комерційних банків в Україні є численні підзаконні акти і інструкція Національного банку України «Про порядок регулювання діяльності банків України» від 28 серпня 2001 р. № 368, постанова Кабінету Міністрів України «Про впорядкування залучення і використання іноземних кредитів, повернення яких гарантується Кабінетом Міністрів України, вдосконалення системи

залучення зовнішніх фінансових ресурсів та обслуговування зовнішнього державного боргу» від 5 травня 1997 р. № 414, постанова правління Національного банку України «Про встановлення тимчасового порядку кредитування в іноземній валюті» від 20 жовтня 1998 р. № 489, Положення Національного банку України «Про кредитування», Цивільний кодекс України (ст.ст. 380–385), Господарський кодекс України (ст.ст. 345–351) та інші нормативні акти.

Стислий, за можливим обсягом статті, аналіз історичного досвіду банківського кредитування дає підстави дійти висновку, що законодавство, яке регулює ці відносини, є недосконалим, не носить системного характеру та не забезпечує сталого функціонування і розвитку банківського кредитування в Україні, носить суперечливий характер.

Кредитування ж аграрних товаровиробників відповідно до реалій сьогодення в умовах, коли формується ринок землі як найбільш значущий і найцінніший об'єкт економічних відносин взагалі знаходиться в зародковому стані. Останніми роками ведеться дискусія про необхідність створення спеціальної банківської установи – Аграрного чи Земельного банку для обслуговування сільського господарства з урахуванням його особливостей та специфіки виробництва як сфери забезпечення продовольчої безпеки країни.

Історичний досвід переконує, що в свій час вони відігравали не останню роль в розвитку сільського господарства.

Досвід організації кредитного обслуговування країн із розвинутою економікою переконує в необхідності надання системі кредитної підтримки аграрного сектору цільового спрямування. Воно гарантує пільгове кредитування сільськогосподарського виробництва, що здійснюється в таких формах, як: зниження відсоткової ставки за кредит, відшкодування певної частки кредиту державою, звільнення від сплати боргу в перші роки після одержання кредиту, подовження (продлонгація) строку його повернення.

Отже, запровадження і удосконалення механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників, як вказують А.І. Берлач та Н.М. Фещенко, має здійснюватись у кількох напрямках [27, с. 51].

По-перше, кредитна політика повинна враховувати:

– пільгове кредитування сільськогосподарських підприємств, яке передбачає збільшення частки довгострокових кредитів, зниження відсоткових ставок, розвиток заставних операцій, компенсаційний механізм кредитування;

– розвиток іпотечного кредиту в системі комерційних банків.

По-друге, треба удосконалити механізм залучення й використання коштів, передбачених для закупівлі сировини і продовольства організаціями, що фінансуються з державного бюджету як джерела кредитування сезонних робіт в АПК доцільно обмежити термін взаєморозрахунків щодо поставок продукції.

По-третє, потребує доопрацювання система страхового захисту діяльності кредитно-фінансових підприємств щодо кредитного обслуговування сільськогосподарського виробництва.

По-четверте, механізм кредитування має гарантувати безперешкодне одержання сільгоспвиробниками кредитів певного обсягу в чітко визначені терміни; тільки цільове використання кредитних ресурсів та обов'язкове їх повернення.

Здійснення цих та інших заходів щодо надання реальної державної підтримки аграрним товаровиробниками може бути спеціальною банківською установою, наприклад, Земельним банком, що підтверджується історичним та зарубіжним досвідом кредитування та розвитку сільськогосподарського виробництва.

Список літератури:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.investments.com.ua.
2. Латинін М.А. Законодавче забезпечення функціонування механізму державної підтримки розвитку аграрного сектора економіки / М.А. Латинін / Збірник наукових праць. – № 3 (26).
3. Агарков М.М. Основы банковского права / М.М. Агарков. – М. : Госюриздат, 1929. – 270 с.
4. Алісов С.О. Теоретичні проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні / С.О. Алісов. – Х. : Фоліо, 2004. – 287 с.
5. Грошева В.К. Історія розвитку законодавства про банківське кредитування / В.К. Грошева // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2008. – Вип. 4. – С. 90–99.
6. Гладкий С.О. Правовий статус кредитних кооперативів в УСРР 1920-х років / С.О. Гладкий // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права НАН України. – 2010. – Вип. 47. – С. 94–100.
7. Кириченко В.Є. Довгострокове кредитування на українських землях Австро-Угорської імперії / В.Є. Кириченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки : Зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2011. – Вип. 54. – С. 85–94.
8. Коряков В.П. Развитие советской кредитной системы // Труды. Т. 2. Вопросы права, истории и философии. – М. : ВЮЗИ, 1963. – С. 309–345.
9. Карманов Є.В. Банківське право України / Є.В. Карманов. – Х. : Консум, 2000. – С. 10–12.
10. Аванесова І. Передумови регулювання кредитної діяльності в Україні: історія і сучасність / І. Аванесова // Банківська справа. – 2002. – № 4. – С. 66–67; Грошева В.К. Історія розвитку законодавства про банківське кредитування / В.К. Грошева // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2008. – № 4. – С. 91–92.
11. Новгородские кабальные книги 1599–1960 г. – М. ; Спб., 1894. – С. 15.
12. Біленчук П.Д. Банківське право: Українське та Європейське / П.Д. Біленчук. – К. : Атіка, 1999. – С. 13.
13. Правила о крестьянских товариществах, приобретающих земли при содействии крестьянского поземельного банка / Устав Кредитный, изд. 1903 г., Прилож. к ст. 45, прим. // СЗРИ. – Т. XI. – Ч. 2. – 1903. – С. 160–161.

14. Высочайше утверждённое Положение о компаниях на акциях // ПСЗ. – II. – Т. XI. – 1836. – № 9763.
15. Высочайше утверждённое Положение о государственном дворянском банке / ПСЗ. – III. – Т. V. 1885. – № 3016; Государственный дворянский банк 1885–1910 гг. // Вестник финансов, промышленности и торговли. – 1910. – № 23. – С. 443.
16. Статистика долгосрочного кредита в России / под ред. А.К. Голубева. – Спб., 1916. – Вып. 1. – С. 41.
17. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. третье. – Т. 24. – Спб., 1907. – С. 24701.
18. Полное собрание законов Российской империи. – Т. 26. – Спб., 1907. – С. 28528.
19. Полное собрание законов Российской империи. – Т. 30 – Спб., 1913. – С. 33743.
20. Устав акционерных земельных банков с разъяснением вопросов, возникающих на практике при его применении (5-е изд., доп.). – Спб. : Тип. В.Ф. Киршбаума, 1913. – С. 82–83.
21. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М. : Юрид. лит., 1978. – С. 28.
22. СП СССР. – 1988. – № 32 (1 отд.). – С. 91.
23. Ведомости Верховного Совета Украинской ССР. – 1990. – № 31. – С. 129.
24. ВВР. – 1990. – № 34. – С. 499.
25. ВВР. – 1990. – № 45. – С. 606.
26. ВВР. – 1991. – № 1. – С. 11.
27. Берлач А.І. Система кредитування сільськогосподарських товаровиробників/ А.І. Берлач, Н.М. Феценко // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 51.

Статья посвящена исследованию вопросов истории возникновения формирования кредитных отношений. В ней определены этапы формирования и развития кредитных отношений, проанализированы: специфика и значение кредитования сельскохозяйственной сферы; формирование кредитной системы в этих отношениях.

Кредитование, ипотека, кредитные отношения, субъекты кредитования, кредитная система, льготное кредитование.

The article investigates the history of the origin and formation of credit relations. This article specified stages of forming and development of credit relations, analyzed the specificity and importance agricultural lending forming the credit system in these relations.

Loans, mortgages, credit relations, the subjects of lending, credit system, preferential lending.